# कृष्ण यजुर्वेदीय तैत्तिरीय संहिता

## ॥ अथ द्वितीय काण्डे षष्ठः प्रश्नः॥

हरिः ओम्॥ समिधो यजति वसन्तमेवर्तूनामव रुन्धे तनूनपातं यजति ग्रीष्ममेवाऽव रुन्ध इडो यजति वर्षा एवाऽव रुन्धे बर्हिर्यजति शरदमेवाऽव रुन्धे स्वाहाकारं यजति हेमन्तमेवाऽव रुन्धे तस्माथ्स्वाहाकृता हेमन्पशवोऽव सीदन्ति समिधो यजत्युषस एव देवतानामव रुन्धे तनूनपातं यजति यज्ञमेवाऽव रुन्ध [१] इडो यजति पशूनेवाऽवरुन्धे बर्हिर्यजति प्रजामेवाऽव रुन्धे समानयत उपभृतस्तेजो वा आज्यं प्रजा बर्हिः प्रजास्वेव तेजो दधाति स्वाहाकारं यजति वाचमेवाऽव रुन्धे दश सं पद्यन्ते दशाक्षरा विराडन्नं विराड्विराजैवाऽन्नाद्यमव रुन्धे समिधो यजत्यस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति तनूनपातं यजति [२] यज्ञ एवाऽन्तरिक्षे प्रति तिष्ठतीडो यजति पशुष्वेव प्रति तिष्ठति बर्हिर्यजति य एव देवयानाः पन्थानस्तेष्वेव प्रति तिष्ठति स्वाहाकारं यजति सुवर्ग एव लोके प्रति तिष्ठत्येतावन्तो वै देवलोकास्तेष्वेव यथापूर्वं प्रति तिष्ठति देवासुरा एषु लोकेष्वस्पर्धन्त ते देवाः प्रयाजैरेभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त तत्प्रयाजानां [३] प्रयाजत्वं यस्यैवं विदुषः प्रयाजा इज्यन्ते प्रैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यान्नुदतेऽभिक्रामं जुहोत्यभिजित्यै यो वै प्रयाजानां मिथुनं वेद प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायते समिधो बह्वीरिव यजति तनूनपातमेकमिव मिथुनं तदिडो बह्वीरिव यजति बर्हिरेकमिव मिथुनं तदेतद्वै प्रयाजानां मिथुनं य एवं वेद प्र [४] प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायते देवानां वा अनिष्टा देवता आसन्नथाऽसुरा

यज्ञमजिघाग्ंसन्ते देवा गायत्रीं व्यौहन्पञ्चाऽक्षराणि प्राचीनानि त्रीणि प्रतीचीनानि ततो वर्म यज्ञायाऽभवद्वर्म यजमानायय त्प्रयाजानूयाजा इज्यन्ते वर्मैव तद्यज्ञाय क्रियते वर्म यजमानाय भ्रातृव्याभिभूत्यै तस्माद्वरूथं पुरस्ताद्वर्षीयः पश्चाद्ध्रसीयो देवा वै पुरा रक्षोभ्य [५] इति स्वाहाकारेण प्रयाजेषु यज्ञग्ं सग्ग् स्थाप्यमपश्यन्तग्ग् स्वाहाकारेण प्रयाजेषु समस्थापयन्वि वा एतद्यज्ञं छिन्दन्ति यथ्स्वाहाकारेण प्रयाजेषु सग्ग् स्थापयन्ति प्रयाजानिष्ट्वा हवीग् ष्यभि घारयति यज्ञस्य संतत्या अथो हविरेवाऽकरथो यथापूर्वमुपैति पिता वै प्रयाजाः प्रजाऽनूयाजा यत्प्रयाजानिष्ट्वा हवीग् ष्यभिघारयति पितैव तत्पुत्रेण साधारणं [६] कुरुते तस्मादाहुर्यश्चैवं वेद यश्च न कथा पुत्रस्य केवलं कथा साधारणं पितुरित्यस्कन्नमेव तद्यत्प्रयाजेष्विष्टेषु स्कन्दति गायत्र्येव तेन गर्भं धत्ते सा प्रजां पशून् यजमानाय प्र जनयति॥[७]

*यजति यज्ञमेवाऽव रुन्धे तनूनपातं यजति प्रयाजानामेवं वेद प्र रक्षोभ्यस्साधारणं पञ्चत्रिग्ंशच्च॥**2.6.1***॥

चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदाज्यभागौ यदाज्यभागौ यजति चक्षुषी एव तद्यज्ञस्य प्रति दधाति पूर्वार्धे जुहोति तस्मात्पूर्वार्धे चक्षुषी प्रबाहुग्जुहोति तस्मात्प्रबाहुक्चक्षुषी देवलोकं वा अग्निना यजमानोऽनु पश्यति पितृलोकग्ं सोमेनोत्तरार्धेऽग्नये जुहोति दक्षिणार्धे सोमायैवमिव हीमौ लोकावनयोर्लोकयोरनुख्यात्यै राजानौ वा एतौ देवतानां [८] यदग्नीषोमावन्तरा देवता इज्येते देवतानां विधृत्यै तस्माद्राज्ञा मनुष्या विधृता ब्रह्मवादिनो वदन्ति किं तद्यज्ञे यजमानः कुरुते येनाऽन्यतोदतश्च पशून्दाधारोऽभयतोदतश्चेत्यृचमनूच्याऽऽज्यभागस्य जुषाणेन यजति तेनाऽन्यतोदतो दाधारर्चमनूच्य हविष ऋचा यजति तेनोभयतोदतो दाधार मूर्धन्वती पुरोऽनुवाक्या

भवति मूर्धानमेवैनग्ं समानानां करोति [९] नियुत्वत्या यजति भ्रातृव्यस्यैव पशून्नि युवते केशिनग्ं ह दाभ्र्यं केशी सात्यकामिरुवाच सप्तपदां ते शक्वरीग् श्रो यज्ञे प्रयोक्तासे यस्यै वीर्येण प्र जातान्भ्रातृव्यान्नुदते प्रति जनिष्यमाणान् यस्यै वीर्येणोभयोर्लोकयोर्ज्योतिर्धत्ते यस्यै वीर्येण पूर्वार्धेनाऽनड्वान्भुनक्ति जघनार्धेन धेनुरिति पुरस्ताल्लक्ष्मा पुरोऽनुवाक्या भवति जातानेव भ्रातृव्यान्प्र णुदत उपरिष्टाल्लक्ष्मा [१०] याज्या जनिष्यमाणानेव प्रति नुदते पुरस्ताल्लक्ष्मा पुरोऽ नुवाक्या भवत्यस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्त उपरिष्टाल्लक्ष्मा याज्याऽमुष्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते ज्योतिष्मन्तावस्मा इमौ लोकौ भवतो य एवं वेद पुरस्ताल्लक्ष्मा पुरोऽनुवाक्या भवति तस्मात्पूर्वार्धेनाऽनड्वान्भुनक्त्युपरिष्टाल्लक्ष्मा याज्या तस्माज्जघनार्धेन धेनुर्य एवं वेद भुङ्क्ष एनमेतौ वज्र आज्यं वज्र आज्यभागौ [११] वज्रो वषट्कारस्त्रिवृतमेव वज्रग्ं सं भृत्य भ्रातृव्याय प्र हरत्यछं बट्कारमपगूर्य वषट्करोति स्तृत्यै गायत्री पुरोऽनुवाक्या भवति त्रिष्टुग्याज्या ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारं भयति तस्माद्ब्राह्मणो मुख्यो मुख्यो भवति य एवं वेद प्रैवैनं पुरोऽनुवाक्ययाह प्र णयति याज्यया गमयति वषट्कारेणैवैनं पुरोऽनुवाक्यया दत्ते प्र यच्छति याज्यया प्रति [१२] वषट्कारेण स्थापयति त्रिपदा पुरोऽनुवाक्या भवति त्रय इमे लोका एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति चतुष्पदा याज्या चतुष्पद एव पशूनव रुन्धे द्व्यक्षरो वषट्कारो द्विपाद्यजमानः पशुष्वेवोपरिष्टात्प्रति तिष्ठति गायत्री पुरोऽनुवाक्या भवति त्रिष्टुग्याज्यैषा वै सप्तपदा शक्वरी यद्वा एतया देवा अशिक्षन्तदशक्नुवन् य एवं वेद शक्नोत्येव यच्छिक्षति॥[१३]

*देवतानां करोत्युपरिष्टाल्लक्ष्माऽऽज्य भागौ प्रति शक्नोत्येव द्वे च॥**2.6.2**॥*

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशथ्स आत्मन्नाज्यमधत्त तं देवा अब्रुवन्नेष वाव यज्ञो यदाज्यमप्येव नोऽत्राऽस्त्विति सोऽब्रवीद्यजान् व आज्यभागावुप स्तृणानभि घारयानिति तस्माद्यजन्त्याज्यभागावुप स्तृणन्त्यभि घारयन्ति ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्माथ्सत्याद्यातयामान्यन्यानि हवीग् ष्ययातयाममाज्यमिति प्राजापत्य- [१४] मिति ब्रूयादयातयामा हि देवानां प्रजापतिरिति छन्दाग्ंसि देवेभ्योऽपाऽक्रामन्न वोऽभागानि हव्यं वक्ष्याम इति तेभ्य एतच्चतुरवत्तमधारयन्पुरोऽनुवाक्यायै याज्यायै देवतायै वषट्काराय यच्चतुरवत्तं जुहोति छन्दाग् स्येव तत्प्रीणाति तान् यस्य प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहन्त्यङ्गिरसो वा इत उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्तदृषयो यज्ञवास्त्वभ्यवायन्ते- [१५] ऽपश्यन्पुरोडाशं कूर्मं भूतग्ं सर्पन्तं तमब्रुवन्निन्द्राय ध्रियस्व बृहस्पतये ध्रियस्व विश्वेभ्यो देवेभ्यो ध्रियस्वेति स नाऽध्रियत तमब्रुवन्नग्नये ध्रियस्वेति सोऽग्नयेऽध्रियत यदाग्नेयोऽष्टाकपालोऽमावास्यायां च पौर्णमास्यां चाऽच्युतो भवति सुवर्गस्य लोकस्याऽभिजित्यै तमब्रुवन्कथाऽहास्था इत्यनुपाक्तोऽभूवमित्यब्रवीद्यथाक्षोऽनुपाक्तो- [१६] ऽवार्छत्येवमवाऽऽरमित्युपरिष्टाद भ्यज्याधस्तादुपाऽनक्ति सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै सर्वाणि कपालान् यभि प्रथयति तावतः पुरोडाशानमुष्मिँल्लोकेऽभि जयति यो विदग्धः स नैर्ऋतो योऽशृतः स रौद्रो यः शृतः स सदेवस्तस्मादविदहता शृतंकृत्यः सदेवत्वाय भस्मनाऽभि वासयति तस्मान्माग्ंसेनाऽस्थि छन्नं वेदेनाऽभि वासयति तस्मात्- [१७] केशैः शिरश्छन्नं प्रच्युतं वा एतदस्माँल्लोकादगतं देवलोकं यच्छृतग्ं हविरनभिघारितमभिघार्योद्वासयति देवत्रैवैनद्गमयति यद्येकं कपालं नश्येदेको मासः

संवथ्सरस्याऽनवेतः स्यादथ यजमानः प्र मीयेत यद्द्वे नश्येतां द्वौ मासौ संवथ्सरस्याऽनवेतौ स्यातामथ यजमानः प्र मीयेत संख्यायोद्वासयति यजमानस्य [१८] गोपीथाय यदि नश्येदाश्विनं द्विकपालं निर्वपेद्द्यावापृथिव्यमेककपालमश्विनौ वै देवानां भिषजौ ताभ्यामेवाऽस्मै भेषजं करोति द्यावापृथिव्य एककपालो भवत्यनयोर्वा एतन्नश्यति यन्नश्यत्यनयोरेवैनद्विन्दति प्रतिष्ठित्यै॥[१९]

*प्राजापत्यं तेऽक्षोऽनुपाक्तो वेदेनाऽभि वानयति तस्माद्यजमानस्य द्वात्रिग्ंशच्च॥2.6.3॥*

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति स्फ्यमा दत्ते प्रसूत्या अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याहाऽश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्तां पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै शतभृष्टिरसि वानस्पत्यो द्विषतो वध इत्याह वज्रमेव तथ्सग्ग् श्यति भ्रातृव्याय प्रहरिष्यन्थ्सं बयजुर्हरत्येतावती वै पृथिवी यावती वेदिस्तस्या एतावत एव भ्रातृव्यं निर्भजति [२०] तस्मान्नाभागं निर्भजन्ति त्रिर्हरति त्रय इमे लोका एभ्य एवैनं लोकेभ्यो निर्भजति तूष्णीं चतुर्थग्ं हरत्यपरिमितादेवैनं निर्भजत्युद्धन्ति यदेवास्या अमेध्यं तदप हन्त्युद्धन्ति तस्मादोषधयः परा भवन्ति मूलं छिनत्ति भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति पितृदेवत्याऽतिखातेयतीं खनति प्रजापतिना [२१] यज्ञमुखेन सं मितामा प्रतिष्ठायै खनति यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति दक्षिणतो वर्षीयसीं करोति देवयजनस्यैव रूपमकः पुरीषवतीं करोति प्रजा वै पशवः पुरीषं प्रजयैवैनं पशुभिः पुरीषवन्तं करोत्युत्तरं परिग्राहं परि गृह्णात्येतावती वै पृथिवी यावती वेदिस्तस्या एतावत एव भ्रातृव्यं निर्भज्याऽऽत्मन उत्तरं परिग्राहं परि गृह्णाति क्रूरमिव वा [२२] एतत्करोति यद्वेदिं करोति धा असि स्वधा असीति योयुप्यते शान्त्यै प्रोक्षणीरा सादयत्यापो वै

रक्षोघ्नी रक्षसामपहत्यै स्फ्यस्य वर्त्मन्थ्सादयति यज्ञस्य संतत्यै यं द्विष्यात्तं ध्यायेच्छुचैवैनमर्पयति॥[२३]

*भजति प्रजापतिनेव वै त्रयस्त्रिग्ंशच्च॥2.6.4॥*

ब्रह्मवादिनो वदन्त्यद्धिर्हवीग्ंषि प्रौक्षीः केनाऽप इति ब्रह्मणेति ब्रूयादद्धिर्ह्येव हवीग्ंषि प्रोक्षति ब्रह्मणाऽप इध्माबर्हिः प्रोक्षति मेध्यमेवैनत्करोति वेदिं प्रोक्षत्यूक्षा वा एषाऽलोमकाऽमेध्या यद्वेदिर्मेध्यामेवैनां करोति दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति बर्हिरासाद्य प्रो- [२४] क्षत्येभ्य एवैनल्लोकेभ्यः प्रोक्षति क्रूरमिव वा एतत्करोति यत्खनत्यपो नि नयति शान्त्यै पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति मुख्यमेवैनं करोतीयन्तं गृह्णाति प्रजापतिना यज्ञमुखेन सं मितं बर्हिः स्तृणाति प्रजा वै बर्हिः पृथिवी वेदिः प्रजा एव पृथिव्यां प्रति ष्ठापयत्यनतिदृश्नग्ग् स्तृणाति प्रजयैवैनं पशुभिरनतिदृश्नं करो- [२५] त्युत्तरं बर्हिषः प्रस्तरग्ं सादयति प्रजा वै बर्हिर्यजमानः प्रस्तरो यजमानमेवाऽयजमानादुत्तरं करोति तस्माद्यजमानोऽयजमानादुत्तरोऽन्तर्दधाति व्यावृत्या अनक्ति हविष्कृतमेवैनग्ं सुवर्गं लोकं गमयति त्रेधाऽनक्ति त्रय इमे लोका एभ्य एवैनं लोकेभ्योऽनक्ति न प्रति शृणाति यत्प्रतिशृणीयादनूर्ध्वं भावुकं यजमानस्य स्यादुपरीव प्र हर- [२६] त्युतिपरीव हि सुवर्गो लोको नि यच्छति वृष्टिमेवाऽस्मै नि यच्छति नाऽत्यग्रं प्र हरेद्यदत्यग्रं प्रहरेदत्यासारिण्यध्वर्योर्नाशुका स्यान्न पुरस्तात्प्रत्यस्येद्यत्पुरस्तात्प्रत्यस्येथ्सुवर्गाल्लोकाद्यजमानं प्रति नुदेत्प्राञ्चं प्र हरति यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति न विष्वञ्चं वि युयाद्यद्विष्वञ्चं वियुया- [२७]

थस्त्यस्य जायेतोर्ध्वमुद्यौत्यूर्ध्वमिव हि पुग्ंसः पुमानेवास्य जायते यथस्फ्येन वोपवेषेण वा योयुप्येत स्तृतिरेवास्य सा हस्तेन योयुप्यते यजमानस्य गोपीथाय ब्रह्मवादिनो वदन्ति किं यज्ञस्य यजमान इति प्रस्तर इति तस्य क्व सुवर्गो लोक इत्याहवनीय इति ब्रूयाद्यत्प्रस्तरमाहवनीये प्रहरति यजमानमेव [२८] सुवर्गं लोकं गमयति वि वा एतद्यजमानो लिशते यत्प्रस्तरं योयुप्यन्ते बर्हिरनु प्र हरति शान्त्या अनारंभण इव वा एतर्ह्यध्वर्युः स ईश्वरो वेपनो भवितोर्ध्वुवाऽसीतीमामभि मृशतीयं वै ध्रुवाऽस्यामेव प्रति तिष्ठति न वेपनो भवत्यगा ३ नग्नीदित्याह यद्ब्रूयादगन्नग्निरित्यग्नावग्निं गमयेन्निर्यजमानग्ं सुवर्गाल्लोकाद्भजेदगन्नित्येव ब्रूयाद्यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति॥[२९]

*आसाद्य प्राऽनतिदृश्नं करोति हरति वियुयाद्यजमानमेवाऽग्निरिति सप्तदश च*||**2.6.5**||

अग्नेस्त्रयो ज्यायाग्ंसो भ्रातर आसन्ते देवेभ्यो हव्यं वहन्तः प्राऽमीयन्त सोऽग्निरबिभेदित्थं वाव स्य आर्तिमाऽरिष्यतीति स निलायत सोऽपः प्राऽविशत्तं देवताः प्रैषमैच्छन्तं मथ्स्यः प्राऽब्रवीत्तमशपद्धियाधिया त्वा वध्यासुर्यो मा प्राऽवोच इति तस्मान्मथ्स्यं धियाधिया घ्नन्ति शप्तो [३०] हि तमन्वविन्दन्तमब्रुवन्नुप न आ वर्तस्व हव्यं नो वहेति सोऽब्रवीद्वरं वृणै यदेव गृहीतस्याऽहुतस्य बहिःपरिधि स्कन्दात्तन्मे भ्रातृणां भागधेयमसदिति तस्माद्यद्गृहीतस्याऽहुतस्य बहिःपरिधि स्कन्दति तेषां तद्भागधेयं तानेव तेन प्रीणाति परिधीन्परि दधाति रक्षसामपहत्यै सग्ग् स्पर्शयति [३१] रक्षसामनन्ववचाराय न पुरस्तात्परि दधात्यादित्यो ह्येवोद्यन्पुरस्ताद्रक्षाग् स्यपहन्त्यूर्ध्वे समिधावा दधात्युपरिष्टादेव रक्षाग् स्यप हन्ति

यजुषाऽन्यान्तूष्णीमन्यां मिथुनत्वाय द्वे आ दधाति द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मवादिनो वदन्ति स त्वै यजेत यो यज्ञस्याऽऽर्त्या वसीयान्थस्यादिति भूपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां [३२] पतये स्वाहेति स्कन्नमनु मन्त्रयेत यज्ञस्यैव तदार्त्या यजमानो वसीयान्भवति भूयसीर्हि देवताः प्रीणाति जामि वा एतद्यज्ञस्य क्रियते यदन्वञ्चौ पुरोडाशावुपाग्ंशुयाजमन्तरा यजत्यजामित्वायाऽथो मिथुनत्वायाऽग्निरमुष्मिँल्लोक आसीद्यमोऽस्मिन्ते देवा अब्रुवन्नेतेमौ वि पर्यूहामेत्यन्नाद्येन देवा अग्नि- [३३] मुपामन्त्रयन्त राज्येन पितरो यमं तस्मादग्निर्देवानामन्नादो यमः पितॄणाग्ं राजा य एवं वेद प्र राज्यमन्नाद्यमाप्नोति तस्मा एतद्भागधेयं प्रायच्छन् यदग्नये स्विष्टकृतेऽवद्यन्ति यदग्नये स्विष्टकृतेऽवद्यति भागधेयेनैव तद्रुद्रग्ं समर्धयति सकृथ्सकृदव द्यति सकृदिव हि रुद्र उत्तरार्धादव द्यत्येषा वै रुद्रस्य [३४] दिक्स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते द्विरभि धारयति चतुरवत्तस्याऽऽप्त्यै पशवो वै पूर्वा आहुतय एष रुद्रो यदग्निर्यत्पूर्वा आहुतीरभि जुहुयाद्रुद्राय पशूनपि दध्यादपशुर्यजमानः स्यादतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोति पशूनां गोपीथाय॥[३५]

*शप्तस्स्पर्शयति भूतानामग्निग्ं रुद्रस्य सप्तत्रिग्ंशच्च॥2.6.6॥*

मनुः पृथिव्या यज्ञियमैच्छथ्स घृतं निषिक्तमविन्दथ्सोऽब्रवीत्कोऽस्येश्वरो यज्ञेऽपि कर्तोरिति तावब्रूतां मित्रावरुणौ गोरेवाऽऽवमीश्वरौ कर्तोः स्व इति तौ ततो गाग्ं समैरयताग्ं सा यत्रयत्र न्यक्रामत्ततो घृतमपीड्य ततस्माद्धृतपद्युच्यते तदस्यै जन्मोपहूतग्ं रथंतरग्ं सह पृथिव्येत्याहे- [३६] यं वै रथंतरमिमामेव सहाऽन्नाद्येनोप

ह्वयत उपहूतं वामदेव्यग्ं सहाऽन्तरिक्षेणेत्याह पशवो वै वामदेव्यं पशूनेव सहान्तरिक्षेणोप ह्वयत उपहूतं बृहथ्सह दिवेत्याहैरं वै बृहदिरामेव सह दिवोप ह्वयत उपहूताः सप्त होत्रा इत्याह होत्रा एवोप ह्वयत उपहूता धेनुः [३७] सहर्षभेत्याह मिथुनमेवोप ह्वयत उपहूतो भक्षः सखेत्याह सोमपीथमेवोप ह्वयत उपहूतां ४ हो इत्याहाऽऽत्मानमेवोप ह्वयत आत्मा ह्युपहूतानां वसिष्ठ इडामुप ह्वयते पशवो वा इडा पशूनेवोप ह्वयते चतुरुप ह्वयते चतुष्पादो हि पशवो मानवीत्याह मनुर्ह्वेता- [३८] मग्रेऽपश्यद्धृतपदीत्याह यदेवाऽस्यै पदाद्धृतमपीड्यत तस्मादेवमाह मैत्रावरुणीत्याह मित्रावरुणौ ह्येनाग्ं समैरयतां ब्रह्म देवकृतमुपहूतमित्याह ब्रह्मैवोप ह्वयते दैव्या अध्वर्यव उपहूता उपहूता मनुष्या इत्याह देवमनुष्यानेवोप ह्वयते य इमं यज्ञमवान् ये यज्ञपतिं वर्धानित्याह [३९] यज्ञाय चैव यजमानाय चाऽऽशिषमा शास्त उपहूते द्यावापृथिवी इत्याह द्यावापृथिवी एवोप ह्वयते पूर्वजे ऋतावरी इत्याह पूर्वजे ह्वेते ऋतावरी देवी देवपुत्रे इत्याह देवी ह्वेते देवपुत्रे उपहूतोऽयं यजमान इत्याह यजमानमेवोप ह्वयत उत्तरस्यां देवयज्यायामुपहूतो भूयसि हविष्करण उपहूतो दिव्ये धामन्नुपहूत [४०] इत्याह प्रजा वा उत्तरा देवयज्या पशवो भूयो हविष्करणग्ं सुवर्गो लोको दिव्यं धामेदमसीदमसीत्येव यज्ञस्य प्रियं धामोप ह्वयते विश्वमस्य प्रियमुपहूतमित्याहाऽछंबट्कारमेवोप ह्वयते॥[४१]

*आह धेनुरेतां वर्धानित्याह धामन्नुपहूतश्चतुस्त्रिग्ंशच्च॥2.6.7॥*

पशवो वा इडा स्वयमा दत्ते काममेवाऽऽत्मना पशूनामा दत्ते न ह्यन्यः कामं पशूनां प्रयच्छति वाचस्पतये त्वा हुतं प्राऽश्नामीत्याह वाचमेव भागधेयेन प्रीणाति

सदसस्पतये त्वा हुतं प्राऽश्नामीत्याह स्वगाकृत्यै चतुरवत्तं भवति हविर्वै चतुरवत्तं पशवश्चतुरवत्तं यद्धोता प्राश्नीयाद्धोता- [४२] ऽऽर्तिमार्छेद्यदग्नौ जुहुयादुद्राय पशूनपि दध्यादपशुर्यजमानः स्याद्बाचस्पतये त्वा हुतं प्राऽश्नामीत्याह परोऽक्षमेवैनज्जुहोति सदसस्पतये त्वा हुतं प्राऽश्नामीत्याह स्वगाकृत्यै प्राऽश्नन्ति तीर्थ एव प्राऽश्नन्ति दक्षिणां ददाति तीर्थ एव दक्षिणां ददाति वि वा एतद्यज्ञं [४३] छिन्दन्ति यन्मध्यतः प्राऽश्नन्त्यद्भिर्मार्जयन्त आपो वै सर्वा देवता देवताभिरेव यज्ञगं् सं तन्वन्ति देवा वै यज्ञादुद्रमन्तरायन्थ्स यज्ञमविध्यत्तं देवा अभि समगच्छन्त कल्पतां न इदमिति तेऽब्रुवन्थ्स्विष्टं वै न इदं भविष्यति यदिमगं् राधयिष्याम इति तथ्स्विष्टकृतः स्विष्टकृत्त्वं तस्याऽऽविद्धं [४४] निरकृन्तन् यवेन सं मितं तस्माद्यवमात्रमव द्येद्यज्ज्यायोऽवद्येद्रोपयेत्तद्यज्ञस्य यदुप च स्तृणीयादभि च घारयेदुभयतः सग्ग् श्रायि कुर्यादवदायाऽभि घारयति द्विः सं पद्यते द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै यत्तिरश्चीनमतिहरेदनभिविद्धं यज्ञस्याभि विध्येदग्रेण परि हरति तीर्थेनैव परि हरति तत्पूष्णे पर्य हरन्तत्- [४५] पूषा प्राश्यदतोऽरुणत्तस्मात्पूषा प्रपिष्टभागोऽदन्तको हि तं देवा अब्रुवन्वि वा अयमार्ध्यप्राशित्रियो वा अयमभूदिति तद्बृहस्पतये पर्यहरन्थ्सोऽबिभेद्बृहस्पतिरित्थं वाव स्य आर्तिमाऽरिष्यतीति स एतं मन्त्रमपश्यथ्सूर्यस्य त्वा चक्षुषा प्रति पश्यामीत्यब्रवीन्न हि सूर्यस्य चक्षुः [४६] किं चन हिनस्ति सोऽबिभेत्प्रतिगृह्णन्तं मा हिग्ंसिष्यतीति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रति गृह्णामीत्यब्रवीथ्सवितृप्रसूत एवैनद्ब्रह्मणा देवताभिः प्रत्यगृह्णाथ्सोऽबिभेत्प्राश्नन्तं मा हिग्ंसिष्यतीत्यग्नेस्त्वाऽऽस्येन प्राऽश्नामीत्यब्रवीन्न ह्यग्नेरास्यं किं चन हिनस्ति

सोऽबिभेत्– [४७] प्राशितं मा हिग्ंसिष्यतीति ब्राह्मणस्योदरेणेत्यब्रवीन्न हि ब्राह्मणस्योदरं किं चन हिनस्ति बृहस्पतेर्ब्रह्मणेति स हि ब्रह्मिष्ठोऽप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति यः प्राशित्रं प्राश्ना त्यद्भिर्मार्जयित्वा प्राणान्थ्सं मृशतेऽमृतं वै प्राणाअमृतमापः प्राणानेव यथास्थानमुप ह्वयते॥[४८]

*प्राश्ञ्चीयाद्धोता यज्ञं निरहरन्तच्चक्षुरास्यं किंचन हिनस्ति सोऽबिभेच्चतुश्चत्वारिग्ंशच्च॥2.6.8॥*

अग्नीध आ दधात्यग्निमुखानेवर्तून् प्रीणाति समिधमा दधात्युत्तरासामाहुतीनां प्रतिष्ठित्या अथो समिद्वत्येव जुहोति परिधीन्थ्सं मार्ष्टि पुनात्येवैनान्थ्सकृथ्सकृथ्सं मार्ष्टि परा ङिव ह्येतर्हि यज्ञश्चतुः सं पद्यते चतुष्पादः पशवः पशूनेवाऽव रुन्धे ब्रह्मन्प्र स्थास्याम इत्याहात्र वा एतर्हि यज्ञः श्रितो यत्र [४९] ब्रह्मा यत्रैव यज्ञः श्रितस्तत एवैनमा रभते यद्धस्तेन प्रमीवेद्वेपनः स्याद्यच्छीर्ष्णा शीर्षक्तिमान्थ्स्याद्यत्तूष्णीमासीताऽसंप्रत्तो यज्ञः स्यात्प्र तिष्ठेत्येव ब्रूयाद्वाचि वै यज्ञः श्रितो यत्रैव यज्ञः श्रितस्तत एवैनग्ं सं प्र यच्छति देव सवितरेतत्ते प्रा– [५०] ऽऽहेत्याह प्रसूत्यै बृहस्पतिर्ब्रह्मेत्याह स हि ब्रह्मिष्ठः स यज्ञं पाहि स यज्ञपतिं पाहि स मां पाहीत्याह यज्ञाय यजमानायाऽऽत्मने तेभ्य एवाऽऽशिषमा शास्तेऽनार्त्या आश्राव्याऽह देवान् यजेति ब्रह्मवादिनो वदन्तीष्टा देवता अथ कतम एते देवा इति छन्दाग्ंसीति ब्रूयाद्गायत्रीं त्रिष्टुभं [५१] जगतीमित्यथो खल्वाहुर्ब्राह्मणा वै छन्दाग्ंसीति तानेव तद्यजति देवानां वा इष्टा देवता आसन्नथाऽग्निर्नोदज्वलत्तं देवा आहुतीभिरनूयाजेष्वन्वविन्दन् यदनूयाजान् यजत्यग्निमेव तथ्समिन्ध एतदुर्वै नामासुर आसीथ्स एतर्हि यज्ञस्याऽऽशिषमवृङ्क्ता यद्ब्रूयादेत– [५२] दु द्यावापृथिवी

भद्रमभूदित्येतदुमेवाऽऽसुरं यज्ञस्याऽऽशिषं गमयेदिदं द्यावापृथिवीभद्रमभूदित्येव ब्रूयाद्यजमानमेव यज्ञस्याऽऽशिषं गमयत्यार्ध्म सूक्तवाकमुत नमोवाकमित्याहेदमराथ्स्मेति वावैतदाहोपश्रितो दिवः पृथिव्योरित्याह द्यावापृथिव्योर्हि यज्ञ उपश्रित ओमन्वती तेऽस्मिन् यज्ञे यजमान द्यावापृथिवी [५३] स्तामित्याहाऽऽशिषमेवैतामा शास्ते यद्ब्रूयाथ्सूपावसाना च स्वध्यवसाना चेति प्रमायुको यजमानः स्याद्यदा हि प्रमीयतेऽथेमामुपावस्यति सूपचरणा च स्वधिचरणा चेत्येव ब्रूयाद्वरीयसीमेवाऽस्मै गव्यूतिमा शास्ते न प्रमायुको भवति तयोराविद्यग्निरिदग्ं हविरजुषतेत्याह या अयाक्ष्म [५४] देवतास्ता अरीरधामेति वावैतदाह यन्न निर्दिशेत्प्रतिवेशं यज्ञस्याऽऽशीर्गच्छेदा शास्तेऽयं यजमानोऽसावित्याह निर्दिश्यैवैनग्ं सुवर्गं लोकं गमयत्यायुरा शास्ते सुप्रजास्त्वमा शास्त इत्याहाऽऽशिषमेवैतामा शास्ते सजातवनस्यामा शास्त इत्याह प्राणा वै सजाताः प्राणानेव [५५] नाऽन्तरेति तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनते वयमग्नेर्मानुषा इत्याहाऽग्निर्देवेभ्यो वनुते वयं मनुष्येभ्य इति वावैतदाहेह गतिर्वामस्येदं च नमो देवेभ्य इत्याह याश्चैव देवता यजति याश्च न ताभ्य एवोभयीभ्यो नमस्करोत्यात्मनोऽनार्त्यै॥[५६]

*श्रितस्ते प्र त्रिष्टुभमेतद्द्यावापृथिवी या अयाक्ष्म प्राणानेव षट्चत्वारिग्ंशच्च*||**2.6.9**||

देवा वै यज्ञस्य स्वगाकर्तारं नाऽविन्दन्ते शंयुं बार्हस्पत्यमब्रुवन्निमं नो यज्ञग्ग् स्वगा कुर्विति सोऽब्रवीद्वरं वृणै यदेवाब्राह्मणोक्तोऽश्रद्दधानो यजातै सा मे यज्ञस्याऽऽशीरसदिति तस्माद्यदब्राह्मणोक्तोऽश्रद्दधानो यजते शंयुमेव तस्य बार्हस्पत्यं

यज्ञस्याऽऽशीर्गच्छत्येतन्ममेत्यब्रवीत्किं मे प्रजायाः [५७] इति योऽपगुरातै शतेन यातयाद्यो निहनथ्सहस्रेण यातयाद्यो लोहितं करवद्यावतः प्रस्कद्य पाग्ंसून्थ्संगृह्णात्तावतः संवथ्सरान्पितृलोकं न प्र जानादिति तस्माद्ब्राह्मणाय नाऽप गुरेत न नि हन्यान्न लोहितं कुर्यादेतावता हैनसा भवति तच्छंयोरा वृणीमह इत्याह यज्ञमेव तथ्स्वगा करोति त- [५८] च्छं योरा वृणीमह इत्याह शंयुमेव बार्हस्पत्यं भागधेयेन समर्धयति गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतय इत्याहाऽऽशिषमेवैतामा शास्ते सोमं यजति रेत एव तद्दधाति त्वष्टारं यजति रेत एव हितं त्वष्टा रूपाणि वि करोति देवानां पत्नीर्यजति मिथुनत्वायाऽग्निं गृहपतिं यजति प्रतिष्ठित्यै जामि वा एतद्यज्ञस्य क्रियते [५९] यदाज्येन प्रयाजा इज्यन्त आज्येन पत्नीसंयाजा ऋचमनूच्य पत्नीसंयाजानामृचा यजत्यजामित्वायाऽथो मिथुनत्वाय पङ्क्तिप्रायणो वै यज्ञः पङ्क्त्युदयनः पञ्च प्रयाजा इज्यन्ते चत्वारः पत्नीसंयाजाः समिष्टयजुः पञ्चमं पङ्क्तिमेवाऽनु प्रयन्ति पङ्क्तिमनूद्यन्ति॥[६०]

*प्रजायाः करोति तत्क्रियते त्रयस्त्रिग्ंशच्च॥2.6.10॥*

युक्ष्वा हि देवहूतमाग्ं अश्वाग्ं अग्ने रथीरिव। नि होता पूर्व्यः सदः॥ उत नो देव देवाग्ं अच्छा वोचो विदुष्टरः। श्रद्धिश्चा वार्या कृधि॥ त्वग्ं ह यद्यविष्ठय सहसः सूनवाहुत। ऋतावा यज्ञियो भुवः॥ अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य शतिनस्पतिः। मूर्धा कवी रयीणाम्॥ तं नेमिमृभवो यथाऽऽनमस्व सहूतिभिः। नेदीयो यज्ञ- [६१] मङ्गिरः॥ तस्मै नूनमभिद्यवे वाचा विरूप नित्यया। वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिम्॥ कमु ष्विदस्य सेनयाऽग्नेरपाकचक्षसः। पणिं गोषु स्तरामहे॥ मा नो देवानां विशः

प्रस्नातीरिवोस्त्राः। कृशं न हासुरघ्नियाः॥ मा नः समस्य दूढ्यः परिद्वेषसो अग्ंहतिः। ऊर्मिर्न नावमा वधीत्॥ नमस्ते अग्न ओजसे गृणन्ति देव कृष्टयः। अमै- [६२] रमित्रमर्दय॥ कुविथ्सु नो गविष्टयेऽग्ने संवेषिषो रयिम्। उरुकृदुरु णस्कृधि॥ मा नो अस्मिन्महाधने परा वग्भारभृद्यथा। संवर्गग्ं सग्ं रयिं जय॥ अन्यमस्मद्धिया इयमग्ने सिषक्तु दुच्छुना। वर्धा नो अमवच्छवः॥ यस्याऽजुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मखस्य वा। तं घेदग्निर्वृधाऽवति॥ परस्या अधि [६३] संवतोऽवराग्ं अभ्या तर। यत्राहमस्मि ताग्ं अव॥ विद्मा हि ते पुरा वयमग्ने पितुर्यथाऽवसः। अधा ते सुम्नमीमहे। य उग्र इव शर्यहा तिग्मशृङ्गो न वग्ंसगः। अग्ने पुरो रुरोजिथ॥ सखायः सं वः सम्यञ्चमिषग्ग् स्तोमं चाग्नये। वर्षिष्ठाय क्षितीनामूर्जो नप्त्रे सहस्वते॥ सग्ंसमिद्युवसे वृषन्नग्ने विश्वान्यर्य आ। इडस्पदे समिध्यसे स नोवसून्या भर॥ प्रजापते स वेद सोमापूषणेमौ देवौ॥[६४]

*यज्ञममैरधि वृषन्नेकान्न विग्ंशतिश्च*||**2.6.11**||

उशन्तस्त्वा हवामह उशन्तः समिधीमहि। उशन्नुशत आ वह पितॄन् हविषे अत्तवे॥ त्वग्ं सोम प्रचिकितो मनीषा त्वग्ं रजिष्ठमनु नेषि पन्थाम्। तव प्रणीती पितरो न इन्दो देवेषु रत्नमभजन्त धीराः॥ त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे कर्माणि चक्रुः पवमान धीराः। वन्वन्नवातः परिधीग्ंरपोर्णु वीरेभिरश्वैर्मघवा भवा [६५] नः॥ त्वग्ं सोम पितृभिः संविदानोऽनु द्यावापृथिवी आ ततन्थ। तस्मै त इन्दो हविषा विधेम वयग्ग् स्याम पतयो रयीणाम्॥ अग्निष्वात्ताः पितर एह गच्छत सदःसदः सदत सुप्रणीतयः। अत्ता हवीग्ंषि प्रयतानि बर्हिष्यथा रयिग्ं सर्ववीरं दधातन॥ बर्हिषदः

पितर ऊत्यर्वागिमा वो हव्या चकृमा जुषध्वम्। त आ गताऽवसा शंतमेनाऽथाऽस्मभ्यग्ं [६६] शं योररपो दधात॥ आऽहं पितृन्थ्सुविदत्राग्ं अविथ्सि नपातं च विक्रमणं च विष्णोः। बर्हिषदो ये स्वधया सुतस्य भजन्त पित्वस्त इहाऽऽगमिष्ठाः॥ उपहूताः पितरः सोम्यासो बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु। त आ गमन्तु त इह श्रुवन्त्वधि ब्रुवन्तु ते अवन्त्वस्मान्॥ उदीरतामवर उत्परास उन्मध्यमाः पितरः सोम्यासः। असुं [६७] य ईयुरवृका ऋतज्ञास्ते नोऽवन्तु पितरो हवेषु॥ इदं पितृभ्यो नमो अस्त्वद्य ये पूर्वासो य उपरास ईयुः। ये पार्थिवे रजस्या निषत्ता ये वा नूनग्ं सुवृजनासु विक्षु॥ अधा यथा नः पितरः परासः प्रज्ञासो अग्न ऋतमाशुषाणाः। शुचीदयन्दीधितिमुक्थशासः क्षामा भिन्दन्तो अरुणीरप व्रन्॥ यदग्ने [६८] कव्यवाहन पितॄन् यक्ष्यृतावृधः। प्र च हव्यानि वक्ष्यसि देवेभ्यश्च पितृभ्य आ॥ त्वमग्न ईडितो जातवेदो ऽवाड्ढव्यानि सुरभीणि कृत्वा। प्रादाः पितृभ्यः स्वधया ते अक्षन्नद्धि त्वं देव प्रयता हवीग्ंषि॥ मातली कव्यैर्यमो अङ्गिरोभिर्बृहस्पतिर्ऋक्वभिर्वावृधानः। याग् श्च देवा वावृधुर्ये च देवान्थ्स्वाहान् ये स्वधयाऽऽन्ये मदन्ति।[६९] इमं यम प्रस्तरमा हि सीदाङ्गिरोभिः पितृभिः संविदानः। आ त्वा मन्त्राः कविशस्ता वहन्त्वेना राजन् हविषा मादयस्व॥ अङ्गिरोभिरा गहि यज्ञियेभिर्यम वैरूपैरिह मादयस्व। विवस्वन्तग्ं हुवे यः पिता तेऽस्मिन् यज्ञे बर्हिष्या निषद्य॥ अङ्गिरसो नः पितरो नवग्वा अथर्वाणो भृगवः सोम्यासः। तेषां वयग्ं सुमतौ यज्ञियानामपि भद्रे सौमनसे स्याम॥[७०]

*भवास्मभ्यमसुं यदग्ने मदन्ति सौमनस एकं च||2.6.12||*

*समिधश्चक्षुषी प्रजापतिराज्यं देवस्य स्पयं ब्रह्मवादिनोऽद्भिरग्नेस्त्रयो मनुः पृथिव्याः पशवोऽग्नीधे देवा वै*

यज्ञस्य युक्ष्वोशन्तस्वा द्वादश॥12॥

समिधो याज्या तस्मान्नाऽभागगं हितमन्वित्याह प्रजा वा आहेत्याह युक्ष्वा हि सप्ततिः॥७०॥

समिधस्सौमनसे स्याम॥

॥हरिः ओम्॥

॥श्री कृष्णार्पणमस्तु॥

॥इति द्वितीयकाण्डे षष्ठः प्रश्नः॥

॥द्वितीयकाण्डः समाप्तः॥